

ARCHIVNÍ PRAXE

JINDŘICH SCHWIPPEL – MILENA JOSEFOVIČOVÁ

K přepracování původní stati o působení studentských vědeckých sil v tehdejší Ústředním archivu Československé akademie věd (dále jen ÚA ČSAV),¹ mne přimělo jediné slůvko v jednom poměrně nedávném textu dr. Evy Drašarové, CSc.² – pokládala za nutné napsat, že posuzuje zpracování analogových archiválií.³ Skladba archivních fondů se od doby, kdy s dívčím jménem Eva Brázdová v ÚA ČSAV praktikovala, podstatně změnila. Změnila natolik, že dnes je nutno rozlišovat, zda jde o papírové (= analogové), či elektronické (= digitální archiválie). V sedmdesátých a osmdesátých letech, kdy u nás v ÚA ČSAV probíhaly letní praxe studentů a studentek archivnictví, „nepapírové“ archiválie jsme znali jen z přednášek v podobě starověkých hliněných tabulek a podobně. O existenci počítačů jsme v ČSAV sice věděli,⁴ ale že jednou – a relativně brzy – začne vznikat „nepapírové úřadování“ a korespondenci nahradí mailly a levné telefonování mobilem – to myslím nikoho ani nenapadlo. Ostatně získávání, zpracování a zpřístupňování starších písemných materiálů (= z padesátých a šedesátých let 20. století) nás plně zaměstnávalo.

Druhým problémem, který musí řešit každý, kdo píše o době mezi roky 1948 až 1990, je dnešní nesrozumitelnost mnohých reálií, které tehdy však byly samozřejmé a teprve dnes se vymykají „normálnímu chápání“. Proto si v textu dovoluji využít hodně zapomínané možnosti, tak zvaného exkursu – vzpomínání na dobu, kdy marxismus-leninismus, Svaz sovětských socialistických republik jako všestranný vzor a vláda jedné strany (= komunistické) byly u nás doma „na věčné časy a nikdy jinak“.

- 1 Schwippel, Jindřich: Práce studentských vědeckých sil. Archivní zprávy ČSAV 11–12, 1980, s. 34–35; k tématu dále též: Archiv školou. Zpravodaj pobočky ČIS při SÚA 41, 1993, s. 43–46; též: Cesty k optimálnímu modelu vzdělávání archivářů. Zpravodaj ČIS při SÚA 42, 1994, s. 25–34.
- 2 PhDr. Eva Drašarová, CSc., dnes ředitelka Národního archivu v Praze. Během svého praktikování v ÚA ČSAV tu vypracovala několik kvalitních inventářů.
- 3 V posudku Evy Drašarové na publikaci Schwippel, Jindřich: Věčné Lužany. Praha 2017.
- 4 První obrovské, ještě elektronkové počítače s názvem SAPO (samočinný počítač) vznikaly právě v ČSAV zásluhou českého reemigranta z USA, Ing. Svobody, na jednom z pracovišť ČSAV. Roku 1957 byl první SAPO zprovozněn. Kybernetika byla v „marxistickém filosofickém pojetí“ dlouho pokládána za „buržoasní pavědu“. (Proto krycí název „samočinný počítač“).

Praktickým posláním této stati má být ale především stručná zpráva o archivních praxích v ÚA ČSAV, last but not least také kritika minulé doby a obnovený požadavek, aby i u nás existoval a dobře fungoval „klinický archiv“. (Dobrý, ale zapomínaný požadavek, formulovaný výtečnou brněnskou archivářkou dr. Wurmovou, spočíval v logické a plně opodstatněné představě, že tak, jako mají studenti medicíny k dispozici kliniku, kde nejen mohou, ale i musí „praktikovat“, měli by podobné učební zařízení mít k dispozici i studentky a studenti archivního studia).

Své zkušenosti s praktikováním v padesátých letech popisuje v dokonale komprimované formulaci kolegyně Edita Štěříková,⁵ která od nás emigrovala ještě se „socialistickým titulem“ prom. hist.⁶

„Aby archivní praxe byla během studia smysluplná, musí být předem promyšlená a systematická. Studium je tak názornější, leccos se dá lépe vyjasnit a taková první zkušenost jistě usnadní i pracovní začátky. Mně osobně praxe mnoho neprospěla. Pobyla jsem o prázdninách v zámku tu i onde a vyřazovala jsem z novějšího, málo zajímavého materiálu jistě písemnosti, jak mi bylo nařízeno. Utvrzovalo mne to spíše v představě, že studium archivnictví je zajímavé, ale zaměstnání archiváře celkem nudné. Tak tomu ve skutečnosti není. Později k nám do archivu přišlo během let „na praxi“ několik maturantů, kteří přemýšleli o studiu historie. Snažili jsme se nechat je nahlédnout do nejruznějších činností, aby získali obraz o práci v archivu. Ohlas byl velmi pozitivní.“

Velmi podobnou – v podstatě negativní – zkušenost učinili kdysi i mnozí studenti archivnictví, i když samozřejmě existovaly výjimky. (Vzpomínám, jak skvělé doporučení bylo, pokud někdo se mohl pochlubit například s praktikováním u dr. Jindřicha Růžičky v OA Svitavy či dr. Bořivoje Lůžka v Lounech).

Po mém soudu základní potíží v organizaci programu archivních praxí spočívala v tom, že již (= „za socialismu“) téměř neexistovala personálně obsazená (a alespoň trochu slušně placená) funkce „manipulant“. Zcela přirozeně náhradu pro takovou mechanickou práci nacházeli šéfové archivu v „praktikujících“ studentech a neméně přirozeně tím byli velice znechuceni praktikující studentky a studenti. Naopak určitým lákadlem mohlo často být romantické ubytování na zámku či v byvším klášteře – ve své době přečastém umístěním krajských i okresních archivů. Snadná možnost ubytování a relativně velmi malá odměna praktikujících naopak alespoň teoreticky usnadňovaly – na rozdíl od dneška – pořádání „praxí“ téměř každému druhému archivu.

Dnešní houština legislativních vymezení a omezení a konec konců také i výrazně lepší a jiné umístění většiny archivů (kde se s fungujícími inspekčními

5 Edita Štěříková ve Spolkové republice Německo působila 27 let jako zástupce vedoucího Ústředního archivu evangelické církve Hessen-Nassau v Darmstadtu.

6 Ačkoli profesor Václav Vojtíšek požadoval titul „promovaný/á archivář/ka, byl udělován jen titul „promovaný historik / promovaná historička“.

pokoji už nepočítá) něco podobného prostě neumožňuje. Další překážkou byla (a leckdy je ještě dnes) u řady šéfů archivů nedůvěra, že by nezkušené studentky a studenti mohli opravdu účinně přispět k rychlému a bezchybnému plnění plánovaných úkolů. Trochu paradoxně tyto nedůvěřivce může dnes takové nepříjemné překvapení čekat, když k nim nově nastoupí nezkušená pracovní síla – ale již s diplomem. Určitou překážkou z jiné strany byla obava některých členů katedry pomocných věd historických a archivního studia, „aby se z katedry nestala průmyslovka“. Důkladný výklad o osvědčeném praktikování při studiu medicíny snad tyto obavy definitivně rozptýlil.

Stručné informace o práci studentských vědeckých sil a letních praxích v zámeckém depozitáři v Bečvárech u Kolína se celkem pravidelně objevovaly ve výročních zprávách archivu otiskovaných v každoročně interně vydávaných Archivních zprávách ČSAV. Článek Práce studentských vědeckých sil⁷ pak bilancuje, že práce se studenty v ÚA ČSAV započala roku 1970 a během deseti let (= do r. 1980) v ÚA praktikovalo 21 studentek a studentů. Celkem okoušelo praktikování v ÚA ČSAV více než 50 adeptek a adeptů archivářského vzdělání.

Nelze popírat, že vedle „osvětového“ působení tu byl i promyšlený záměr, aby letní praxi v depozitáři v Bečvárech absolvovali studenti z nižších ročníků a ti (nebo ty), kteří se nejvíce osvědčí, by potom souvisle pokračovali jako studentské vědecké síly během roku v archivu a posléze nastoupili zde do řádného pracovního poměru. (Z mnoha důvodů jen z části se i tento záměr podařilo uskutečnit). V osmdesátých letech proběhla archivní praxe v Bečvárech dokonce ve dvou běžích s účastí osmi studentských vědeckých sil.⁸

Absolventi praxí se seznámili se základními pracemi souvisejícími s tvorbou, pořádáním a zpřístupňováním recentních analogových fondů v ÚA ČSAV. Určitou novinkou byl důraz na týmovou práci a náhled na skartační praxi a její úskalí. Během studijního roku pak studentské vědecké síly potom mohly poznat prakticky vše o tom, „jak to ve větším archivu chodí“. Ti nejschopnější pak směli samostatně uspořádat menší archivní fond a napsat koncept inventáře. A seznámili se i s naší osvědčenou zvyklostí: kolegiální oponenturou hotového díla. Výhoda týmové práce, kterou praxe rovněž prokázala, spočívala v tom, že odpadala nutnost zdlouhavé a pracné dodatečné kontroly hotové práce, protože přesnost práce je díky teamu prověřována průběžně. To platí o práci jak v oddělení písemných pozůstalostí (osobních fondů), tak na úseku fondů ČSAV. (V zájmu úplnosti nutno dodat, že jedna studentská vědecká síla působila úspěšně také na úseku

7 Archivní zprávy ČSAV 11–12, 1980, s. 34–35. Archivní zprávy měl být tiskový orgán Archivů akademií věd „socialistických zemí“; vycházely jedenkrát ročně s ruským a německým resumé v počtu 400 výtisků.

8 Agenda studentských vědeckých sil a organizace letních praxí v zámku Bečváry uložena v registratuře dnešního MÚ AVČR pod signaturou 55.

soupisu a studia rukopisů). Roku 1980 pracovalo v ÚA ČSAV celkem 6 studentských vědeckých sil. Tento počet lze při tehdejších prostorových a personálních možnostech archivu pokládat za optimální, zásadně se už nezměnil ani v dalších letech (např. roku 1982 stážovalo v ÚA ČSAV 7 osob, v Bečvárech opět ve dvou fázích 6 studentských sil). Nedostatek vhodných prostor se zmírnil, když ÚA ČSAV získal minibus, s nímž praktikující mohli dojíždět na jeden pracovní den do deponiáře v Bečvárech.

Samozřejmě se ÚA ČSAV také potýkal s neexistencí manipulantů a „nižších kádrů“ vůbec a rovněž samozřejmě se také nabízela myšlenka využívat pro tyto velmi naléhavě nutné mechanické práce studentské síly. Řešení respektovalo realitu: po vysvětlení a po dohodě bylo na program činnosti maximálně 40–50% mechanických činností. Brzy se ukázalo i nečekané další zdůvodnění: „odpočinek hlav“ po namáhavém přemýšlení nad složitými úkoly. Ostatně i tyto leckdy fyzicky náročnější práce patřily k poznání „jak to v archivu chodí“ a jak dlouhá doba je ke splnění takových pracovních úkolů zapotřebí. Součástí praxe bylo samozřejmě i poznání ergonomie práce s archivním materiálem. Velmi se osvědčila německá rada: „brát dokument pokud možno jen jednou do ruky“.

Důležitým výsledkem opravdové a neformální spolupráce s pražskou katedrou pomocných věd historických a archivního studia byla dohoda o dvou projektech diplomových prací:

- Skartační kritéria v osobních fondech 19. a 20. století. (Definice „výběru“, absorbování informací v různých typech písemností, hlediska informatiky a pramenná hodnota různých typů písemností, badatelské požadavky historiků...)

- Rozbor vědecké dokumentace z hlediska jejich pramenného významu (definice typů vědecké dokumentace; jejich zachování v úředních fondech a písemných pozůstatostech...)

Pod pracovním pojmem „vstřebávání“ je třeba rozumět prolínání určitého kvanta informací z jednotlivých typů písemností. (Nejlepší příklad asi je „vzlínání“ informací od měsíčních výkazů přes výkazy čtvrtletní k celoročním – popř. až „pětiletkovým“).

Exkurs o minulém období našeho archivnictví

Patrně nejjednodušším uvedením do vzpomínky na období po roce 1948 bude oprášíit někdejší „bibli“ marxisticko-leninsko-stalinského archivnictví: – publikaci K. G. Miťajev, *Archivní teorie a praxe*.⁹

Kniha jednak obsahuje obhajobu samotné existence archivnictví v socialistickém státu a jednak ideovou obhajobu archivních principů. Začíná proto konstatováním, že Karel Marx „byl prvním strážcem archivu I. internacionály“, V. I.

⁹ Miťajev, G. K.: *Archivní teorie a praxe*. Praha 1955.

Lenin „položil základy archivu bolševické strany“ a je autorem dekretů o archivnictví v SSSR již z roku 1918. Připomíná se i Stalinův dopis „O některých otázkách historie bolševismu.“ Za dokumentární materiál sovětské epochy se pokládá „materiál, který vznikl z činnosti vyšších orgánů státní moci a orgánů státní správy SSSR, svazových autonomních republik a úřadů SSSR v zahraničí, místních orgánů státní moci a správy, soudů a prokuratury...“ Kniha přidává samozřejmě vše o vojenských záležitostech, družstvech, kolchozech a sovchozech, vědeckých a kulturních zařízeních, též vydavatelství a redakce tiskových orgánů SSSR atd. Ze zákona patřily do státního archivního fondu „dokumenty vzniklé z činnosti státních a veřejných činitelů...pracovníků vědy, techniky, literatury a umění a významných představitelů socialistické práce...“ (Jako drobnou připomínku z vlastní zkušenosti dodávám, že osobní fondy všech členů Akademie věd SSSR se povinně předávaly Ústřednímu akademickému archivu).

Vše řídila hlavní archivní správa ministerstva vnitra, které byla podřízena síť státních archivů („ústředních, republikánských, oblastních, krajových, okružních, městských a rayonních“). Masa „živých“ písemností měla být uchovávána ve spisovnách příslušných institucí. (Pod dohledem příslušných archivů).

Tato ukázka snad postačí k posouzení, do jaké míry byl tento model přenesen do československých poměrů. O prospěšnosti či naopak škodlivosti toho modelu lze samozřejmě stále diskutovat.

Snad nejroztomilejší pasáž ze sovětské obhajoby starých archivních principů je konstatování, že provenienční princip vznikl jako jeden z výsledků Velké francouzské revoluce. Ta sice byla „buržoasní“, ale ve své době pokroková a provenienční princip je tudíž z vědeckého hlediska marxismu-leninismu zcela přijatelný.

Převzali jsme (celkem užitečný) „jednotný systém popisu a evidence dokumentárního materiálu a vědeckého informačního aparátu“. (Do systému evidence patřil i obšírně definovaný „Průvodce po archivu“). Slovo „vědecký“ se u Miťajeva i jinde a také u nás tou dobou opakuje velmi často. To je dáno jednak pochopitelnou racionální snahou o zlepšení pozice archivů (jako „vědeckých ústavů“) a jednak soudobým přesvědčením, že prakticky každá složitější činnost musí spočívat na „vědeckých základech“.

Nejhlubší brázdou v sovětském i našem archivnictví vyoral požadavek, aby „dokumentární materiál“ byl co nejvíce využíván „v masově agitační práci“. Tak vznikaly přemnohé – dnes zapomenuté – soupisy materiálů k třídním bojům, akcím dělnické třídy a tak podobně. Ovšem návod, jak opatrně zacházet s archiváliemi při pořádání výstav byl a je i dnes zcela přijatelný.

Kolik procent z dnešního pohledu zbytečného úsilí a práce důsledně následování sovětského vzoru vtěleného do našich vlastních norem a předpisů a do jaké míry to bylo až i škodlivé – to jistě posoudí budoucí historici; úkolem této stati to není. V každém případě je to otázka velmi těžká.

Zatímco pojem „archivní fond“ byl v sovětské i naší archivní teorii jasný a jednoznačně chápáný, slovo „expertiza“ a řadu dalších pojmů bylo třeba překládat spíš přibližně. (Bylo to např. „děloproizvodstvo“ – někdy prostě „úřadování“, jindy „kancelářská agenda“ a zase jindy „všechny dokumenty“.) Nakonec se však, podle mého mínění, podařilo „sovětský vzor“ převést do českých, respektive československých poměrů celkem nenásilně.

K tomuto kratičkému výletu do minulosti nutno dodat, že tehdejší ÚA ČSAV byl skvěle zaštitěn osobností svého externího ředitele – akademika Václava Vaněčka. Byl (mimo mnohé jiné funkce) respektovaným předsedou tehdy zcela fungující Vědecké archivní rady ministra vnitra. Archiv pod jeho záštitou se mohl úspěšně vyhýbat mnohým „úlitbám bohům“ a věnovat se především získávání a zpracovávání recentních fondů z ohromné Akademie věd – počínaje presidiem, přes další složky řízení a vedení až k osobním pozůstalostem.

Naši praktikanti se tedy seznamovali s prací s relativně mladým archivním materiálem, což ovšem odpovídalo naprosté většině úkolů, které je čekaly v budoucím zaměstnání až na maličké výjimky v kterémkoli typu archivu. Novinkou bylo měření kyselosti papíru za pomoci jednoduché „Pencil Hydrión“, kterou archiv získal jako soukromý dárek z Německa. (Teprve dnešní možnosti digitalizace umožňují řešení tohoto nebezpečného „neduhu“ papírů z válečné a poválečné éry.)

Archiv byl nucen bojovat za výši odměny (400,- Kčs měsíčně) pro své studentské vědecké síly. Problém posléze řešila „Instrukce pro SVS na pracovištích ČSAV“ z roku 1976. (Mimo jiné žádala 10 hodin týdně při „řešení vědeckových-zkumných úkolů“.)

Dozud zde neřešenou otázkou je: proč se mladí lidé hlásili právě ke studiu archivnictví. Na rozdíl od jiných typů studia, které často bývají „dědičné“ (nejlepším příkladem je studium medicíny), tu hrály roli jiné druhy motivace. Jistě to pro mnohé byla dobrá pověst katedry, jindy jen zklamání, že atraktivnější obory (jako dějiny umění) měly svůj numerus clausus a byly přeořazeny. Z malého výběru pak často adeptkám a adeptům studia se nabízela právě katedra pomocných věd historických a archivního studia s nadějí, že po absolvování neskončí doživotně v archivu, ale najdou si „atraktivnějšího“ zaměstnavatele. V každém případě (pokud jsem mohl poznat) to nebyla mládež plně oddaná ideálům socialismu.

To se nejlépe a nejsilněji projevilo v listopadu 1989, kdy jsme v srdečné spolupráci s našimi praktikanty zásobovali centrálu stávkujících studentů (byla rovněž v Karlově ulici jako ÚA ČSAV) „erárním“ papírem a nakonec i osobně mohli vysvětlit, které archivy není třeba hlídat před prováděním náhlých skartací kompromitujícího spisového materiálu. Archiv dal také k dispozici naši starobylou rozmnožovací techniku. Mnoho asi nepomohla, ale budou-li se někdy psát dějiny

archivu akademie, nemělo by se zapomenout na ne bezvýznamný podíl našeho archivu na studentské stávce.

Závěr

Možnost opravdu kvalitního a systematického „praktikování“ by měla být integrální součástí – a ne neoblíbeným přívěskem – studia archivnictví. Otázkou zřízení „klinických archivů“ by se po mém soudu měla cílevědomě zabývat Vědecká archivní rada ministra vnitra – až se sejde. Naše vzpomínková esej z dějin ÚA ČSAV by měla a mohla být skromným důkazem důležitosti praxe a vedle toho také vzpomínkou na všechny ty, kteří se jí v ÚA ČSAV účastnili.

Spolupráce archivů – archivářek a archivářů – v „klinických archivech“ by mimo jiné znamenala nové zhodnocení a využití jejich odborných a vědeckých znalostí. Při promyšleném programu by „praktikování“ mohlo být i přínosným elementem pro jejich vlastní práci a to v mnoha aspektech. ÚA ČSAV po celou dobu celkem dobře spolupracoval s pražskou katedrou pomocných věd historických. Svým praktikantkám a praktikantům se mohl jistým způsobem i odměňovat ať už intervencemi při řešení jejich problémů, ale hlavně respektovanými doporučeními a posudky pro jejich budoucí zaměstnavatele.